

OSMANLI SEFERLERİ'NDE ORDUCU ESNAFI THE MILITARY ARTISANS IN THE OTTOMAN CAMPAIGNS

Bülent ÇELİK*

Öz

Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik yapısında kuruluş döneminden itibaren var olan askeri bir nitelik etkisini uzun yıllar boyunca sürdürmüş ve bu durum neredeyse tüm Osmanlı evrenini içine alan, kuşatan bir hayat tarzına yol açmıştır. Devletin neredeyse tüm önemli kurumları bu devasa sefer organizasyonu için çalışmaya başlamışlardır. Bu az ya da çok oranda tüm kurum ve oluşumları etkilemiştir. Timar rejimi, devşirme usulü ve Enderun, tüm olağan ve olağanüstü yollarla alınan vergiler, yolların güvenliği, askeri alanlardaki inşaat faaliyetleri ve yerel üreticiler olan loncaların üretimleri ve sundukları hizmetler bu sefer hazırlıkları içinde devletin taleplerini belirleyen faaliyetler olarak göze çarpmaktadır. Zor koşullarda gerçekleştirilen sefer organizasyonlarında Osmanlı askerlerinin yiyecek, içecek, giyim, kuşam, sağlık, hijyen, hayvan donanımı ve yemi, silah tamiri gibi ihtiyaçları seferde bulunan lonca üyelerince sağlanmaktadır. Çalışmamızda sefer sırasında Osmanlı ordusunun çeşitli ihtiyaçlarını gideren ve orducu adıyla seferde istihdam edilen lonca üyelerinin nasıl ve hangi şartlarla belirlendiği, sefer sırasındaki üretim faaliyetleri ve üretim çeşitlerinin neler olduğu ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı Devleti, Sefer Organizasyonu, Lonca, Usta.

Abstract

Military aspect in the social and political structure of the Ottoman Empire which exist since the period of foundation, maintained its impact for long years and this situation created a way of life that in volved and contained the whole Ottoman World. Almost all the state in stitutions were started to function for this huge campaign organization. This, more or less, effected all the in stitutions and formations. Timar regime, devshirmeh method, the Enderun, all the ordinary and extra ordinary taxes, road security, military constructions, and production and services of guilds, the local producers were the activities that determine the demands of the state with in the secampaign preparations. During the campaing organization that carried out under difficult conditions, needs Ottoman soliders like food, clothing, equipment, health and hygiene, equipment and fodder of the animals weapon care were fulfilled by the guild members who attended the campaing. In this study, guild members, who were employed during campaigns under the name of orducu (military artisans) and supplied the various needs of the Ottoman army, how and under which conditions they were appointed, their production activities during campaigns and what they produced will be revealed.

Keywords

Ottoman Empire, Campaign Organization, Guild, Craftsman..

* Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, bcelik@adu.edu.tr

Giriş

Osmanlı Devleti'nin kuruluş dinamiklerinde askeri bir öz daha beylik döneminden beri oluşmuş durumdadır. Osmanlı beyliğini oluşturan Türkmen aşiretleri uçlarda yaşamının getirdiği tehlikelere göğüs gererken, bu askeri kimlikten asla taviz vermemişlerdir. Bu durum Rumeli'ye geçildikten sonra da devam etmiş tarihsel süreç içinde Osmanlı beyliği devlete doğru evrilirken daha sert bir çekirdeğin oluşturduğu askeri kimlik, tüm toplumu kuşatacak ölçüde genişlemiştir. Bir savaş sırasında veya hazırlık döneminde, silahlı güçlerin içyapısı pratikte toplumsal yapının bütünlüğü ile genişlemekte ve tam anlamıyla asker kökenli bir toplumda bu tarz bileşimler sürekli bir hal almaktadır (Andrzejewski 1954: 91). Osmanlı askeri seferlerinin neredeyse Osmanlı Devleti tarihi ile paralel seyrettiği uzun yıllar boyunca toplum ve devlet, devamlılık arz eden bu olguya alışmış, neredeyse seferin görülmediği yıllar olağanüstü bir durumun varlığını işaret etmeye başlamıştır. Seferin gecikmesi isyanlara bile sebep olabilmıştır. Örneğin 1730 yılında Esnaf loncaları ve Yeniçeri Ocağında İran üzerine çıkılacak seferin uzaması nedeniyle huzursuzluk çıkmış bu da Patrona isyanının nedenlerinden birini oluşturmuştu (M. Münir Aktepe 1954: 19; Atıl 1999: 21).

Küçük çapta akınların yerini büyük askeri seferlerin almaya başladığı XIV. yüzyılda, askeri zaferlerle birlikte uzak mesafelere sefere eşmeye başlayan Osmanlı ordusunda lojistik sorunlar da görülmeye başlanmıştır. Özellikle orduda sefere katılan çeşitli askeri sınıfların sefer boyunca ihtiyaçlarının karşılanması için tüm topluma, resmi görevli üretici ve vergi mükellefi halka çok büyük görevler düşüyor, devletin seferin lojistik alanlarında ihtiyacını hissettiği uzman açığı kendini hissettiriyordu. Osmanlı seferleri çok ustalıkla planlamalar gerektiren, büyük sayıda askerlerin katılımının devletçe sağlandığı organizasyonlardı. Kara yolu ile İstanbul Viyana arası 956 km, İstanbul Tebriz arası 1282 km, İstanbul Bağdat arası 1334 km, İstanbul Kudüs 1141 km olduğu (Murphey 2007: 12) düşünülürse bu türden sefer organizasyonlarının Osmanlı'nın çağdaşı başka hiçbir devlet tarafından bu ölçüde başarılı bir şekilde planlanamayacağı açıktır. Osmanlı seferlerinin devlet açısından en önemli sorununu ordunun işesi meselesi oluşturuyordu. Sayıları yüz bini bulan geniş askeri birliklerin yanında orduda yük ve binek hayvanlarının beslenmesi için bol miktarda zahire ihtiyacı duyuluyordu. Bu ihtiyaç Osmanlı hazinesi üzerinde büyük bir mali yük meydana getiriyordu. Merkezi yönetim tarafından devlet hazinesinin masrafını azaltmak, aynı zamanda ordu işesini karşılamak amacıyla zahire temin yöntemleri geliştirilmişti. Bu yöntemlerin temelini devletin zaruret halinde halktan her türlü hizmet ve yardım isteme yetkisini ifade eden "avârız-ı divaniye" yükümlülüğü oluşturuyordu (Ertaş 2007: 119; İşbilir 1996: 11-12).

Sefere katılan çok sayıdaki askeri birliklerin ihtiyaç duyabilecekleri gerekli mal ve hizmetin, gerekli yer ve zamanda sağlanabilmesi, bu işleri planlayan devlet adamları ve yerel yetkililerin uğraşmak zorunda kaldıkları en büyük problemlerdendir. Söz konusu lojistik hizmetlerin bir kısmı, bu çalışmamızın konusunu oluşturan, bazı kentlerdeki lonca mensuplarının karşılanmaya çalışılmış, orducu esnafı olarak adlandırılan bu ustalar sefer sırasında orduda yer alarak hizmet ve üretimlerini seferde görev alan askerlere sunmuşlardır.

Osmanlı seferlerinde görev alan bu lonca mensuplarının ilk dönemlerden itibaren seferlerdeki varlıkları bilinmektedir. Örneğin II. Murad'ın Düzmece Mustafa isyanını bastırıldığı 1422'deki savaş sırasında bir yeniçerinin esir aldığı iki azap askeri, ordugâhta baş çorbacı hazırlayan bir ustaya bir çorba karşılığı değiş tokuş edilmişti (Neşri 1983: 125). Yine Mohaç

seferinde esir düşen Bartholomaeus Georgievic, sefer sırasında orduyu takip eden, satın alan ve satış yapan tüccarlardan bahseder (Aksulu 1998: 90). Bir Osmanlı kenti görünümü ve işlevinde olan Osmanlı ordugâhı aynı zamanda bu zanaatkârların görev yerini oluşturmaktadır. Hükümdarın çadırı çevresinde diğer devlet görevlilerinin çadırları, askerlerin çadırları, esnaf çadırları, koyun, manda, katır ve deve sürüleri, arabalar, atlar, silahlar, ortada gidip gelen insanlar ve orada burada yakılmış ateşlerle büyük bir yerleşim birimi görünümünde olan ordugâh, çok canlı bir mekândır. 1621 yılı Lehistan üzerine açılan seferde İshakçı'da Tuna nehri üzerinde kurulan köprüde sabık vezir-i azam Kapudan Halil Paşa donanma kadırgaları, bazı büyük gemiler ile Budin ve Belgrad şaykaları, zahire getiren bazı gemilere demir attırıp burada bir de ordu pazarı kurduğunu. "...leb-i Tuna'da Boğdan yakasında vezir Kapudan Halil Paşa köprü muhafazasında olup, otakların kurub ve asakir halkı kebir tenteler ve mişe (meşe?)lerden dükkânlar peyda edüb nice bin asker mesken tutub, ordu pazar olub." (Yılmaz 2003: 712). 1711'de Prut seferine gidecek askerlerin Davud Paşa sahrasında kurdukları ordugâhı ziyaret eden La Motraye burasını uzunlamasına inşa edilmiş bir şehre benzetmişti. Askeri kıtalardan başka birçok esnaf bulunuyor, zaruri ihtiyaç maddelerini ve başka her çeşit ihtiyacı görecek eşya satan dükkânlar, demirci ve diğer sanat sahibinin dükkânlarıyla büyük bir alanı kaplıyordu (Kurat 1951: 252). Önceden belirlenmiş olan menzillerde de bu ordular görev almaktaydılar (Halaçoğlu 1981: 123-132; Ertaş 1997: 91-98). H. 1127/M. 1715 yılında Mora seferinde ekmekçiler askerlere ekmek hazırlayabilmek için, kendi arabaları ile uğradıkları köy ve kasabalardan zahire bulmaya çalışıyorlardı (BOA MAD 3284: 451). Ordunun duruma göre bir gün veya daha fazla süre ile konakladığı sefer menziline büyük bir insan ve hayvan selinin aktığı, bu kadar büyük sayılardaki birlikler için önceden çadırlarının kurulması, tuvalet ihtiyacı için çukurlar kazılması, fırınlar inşa edilerek ekmek pişirilmesi, sakaların su taşınması (Türkmen 2003: 136) gerçekten hayranlık verici planlamalardır. Sefer için gerekli malzemelerin taşınması için büyük sayılarda deve sürüleri de bulunmaktaydı. Bunların temini ve bakımı ile ilgili Osmanlı resmi görevlilerince ayrıca düzenlemeler de yapılmaktaydı. (Ekin 2004: 327-334). Bu örnekler lonca üyesi olarak seferlerde görevlendirilmiş esnafın varlığını göstermektedir.

Osmanlı devleti sefer zamanlarında esnaf loncalarından orducu talep ederken yukarıda da belirttiğimiz üzere bunu âvârız vergisine temellendirerek talep etmektedir (Ergenç 1995: 97). Bu vergide esnafın ödediği kalemleri; pazara gelen mallardan ödedikleri bağlar, han sahipleri ve kiracılarının ticari eşyalarından alınan her türlü resimler, dükkân kiralari ve bu grupların kendi aralarından çıkardıkları orduların aynı ya da nakdî ödedikleri orduculuk hizmeti ya da ordu akçesi oluşturmaktadır (Akdağ 1995: 410).

Orduculuk görevi hizmet ve nakit ödeme yoluyla, iki şekilde yerine getirilmektedir. İlkinde başkent İstanbul'dan seferde görev alacak loncalar ve bu loncalara mensup orducu sayısını belirten bir emirle gelen ve "ordu ağası" ya da "orducubaşı" olarak adlandırılan bir görevli, yerel kadı ve lonca ileri gelenlerin katıldıkları bir toplantıda istenen sayılar belirlenmekteydi. Loncaların çıkaracakları usta sayıları belirlendikten sonra kimin, hangi ustanın sefere gideceği artık loncanın kendi iç meselesiydi ve bunu aralarından yaptıkları tercihlerle gerçekleştiriyorlardı. Bu seçimlerde işinin ehli ve fiziksel olarak iyi durumda olmak devlet tarafından aranan niteliklerdir. Seferler gayet zorlu geçtiğinden askerlerde aranan fiziksel şartların lonca ustalarında da aranması doğaldır. Bu yüzden yaşlı ustaların bu tür askeri hizmetlerde görev almaları düşünülmemelidir. Gerçi iş başa düştüğünde ordugâhta bulunan ordular da birer asker gibi düşmana karşı savaşabilmektedirler. 1596'da Haçova savaşında ordugâha kadar ilerleyen Avusturya birlikleri yağmaya dalınca onlara karşı cansiperane

mücadele edenler ordularardı (Emecen 2011: 233-234).

Merkezi yönetimle loncalar arasındaki iş birliğini sağlayan resmi görevli ise kadıdır. Kadı, orducubaşı tarafından getirilen emrin eline ulaşmasından sonra başkasına havale edemeyeceği bir görevle karşı karşıya kalmaktadır. Bu görevin doğrudan kadı'nın sorumluluğuna bırakılması, orducu seçiminin önem ve güçlüğünün bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Seçilen ustalara mensubu oldukları lonca tarafından sefer süresince kullanmaları için sağlanacak sermaye miktarları da yine bu toplantıda belirlenmekteydi(Veinstein 1988: 309). Sefere gidecek ustalara verilen bu sermaye loncanın diğer üyeleri arasından toplanıyordu. Bu sermaye sefer sırasında yapılacak üretim için gereken malzemenin temin edilmesinde kullanılacaktı. Ancak sefer zamanı uzar ve seferden vazgeçilirse ordular kendilerine lonca tarafından temin edilen bu sermayeyi geri ödemek durumundaydılar. Böyle bir durum 14 Rebiülevvel 978/16 Ağustos 1570 yılında meydana gelmiş, seferin iptal edilmesi üzerine ordulara sermaye sağlayan lonca üyeleri verdikleri akçeleri geri istemişlerdi. Ordular şehir dışına çıkarak çadırlarını kurdukları andan itibaren lonca üyelerinin sermayeleri geri istemek gibi bir haklarının kalmadığını iddia etmiş olsalar da yönetim bu mazeretin ancak sefer sona erdikten sonra geçerli olduğunu, fakat bu kez seferden vazgeçildiğini ve orduların lonca üyelerinden topladıkları akçeleri geri ödemek zorunda olduklarına yönelik bir karar almıştı (BOA MD 14/357: 251).

Bazen lonca üyeleri işi sağlama almak amacıyla mahkemeye giderek orducu olarak tayin edilen usta ile aralarında bir sözleşme dahi yapıyorlardı. 19 Rebiülevvel 989/23 Nisan 1581'de Bursa bakkallar pazarbaşısı Hacı Ahmed bin Yusuf, yemişçiler pazarbaşısı Mehmed bin Mahmud, şerbetçiler kethüdası Cihan bin Ahmed ve helvacılar kethüdası Hacı sefer bin Murad mahkemeye gelip orducu olarak görevlendirilen bakkal Ali bin Hamza ve oğlu Bekir'e, aralarında topladıkları 12000 akçeyi teslim ettiklerini, bu paranın mahkeme tarihinden itibaren yüz gün süreyle onda duracağını, sefer açılır da giderse bir akçe dahi istemeyeceklerini ancak sefere gidilmeyecek olursa 4000 akçesini harcandığı malzemeye sayıp gerisini ödemesi gerektiğine dair bir sözleşme yapmışlardı(Bursa Şer'iyye Sicilleri A 113: 97a).

İkinci olarak orduculuk görevi, merkezi devletin talebi doğrultusunda hizmet karşılığında yapılan nakit ödeme şeklinde yerine getirilmektedir. Özellikle XVII. yüzyılda Osmanlı askeri sistemindeki değişimler, gerek silahlı yeniçerilerin gerekse ücretli profesyonel askerlerin orduda giderek ağırlık kazanmaları ve savaşlar için yapılan askeri harcamaların artması ekonomik anlamda devletin nakde olan ihtiyacını arttırmıştır. Tımarların iltizama dönüştürülmesi, para taşıyıcıları yoluyla yapılan devalüasyonlar bu nakit sıkıntısının yansımalarıdır. Doğal olarak vergi karşılığı olan bazı hizmetlerin nakde dönüştürülmesi bu ekonomik değişimlerle uyumludur. Öte yandan devlet orduda istihdam etmek zorunda olduğu lonca mensuplarına halen şiddetle ihtiyaç duymaktadır. İşte birbirinin açmazı gibi görünen bu iki durum orducu temininde bazı değişiklikleri gündeme getirmiş, XVIII. yüzyıl'da sadece İstanbul, Edirne ve Bursa şehirlerinden hizmet için orducu istenirken, diğer bazı kentlerden hizmet yerine nakit ordu akçesi talep edilmeye başlanmıştır Bu kentler arasında Tire (BOA MD 44/491: 230; BOA MD 59/187), Balıkesir (BOA MD 73/972: 440), Giresun (BOA MD 58/184: 63), Ankara (Ergenç 1995: 97), Üsküp, Selanik ve Filibe(BOA MD 35/590: 236) gibi kentler de vardı. Bu karar değişikliğinde sadece merkezin kendi tercihleri rol oynamamış olmalıdır. Ordugâhta askeri birliklere sunulan mal ve hizmetlerin bedelleri gündelik hayattakilere göre daha ucuz olmalıdır. Bu fiyatlar devlet tarafından belirlenmekteydi. Üstelik ordu düşman bölgelerde yol almaya başladığında gerekli üretimi yapabilmek için hammadde bulmak da giderek pahalı hale gelip, zorlaşmaktaydı. Bu durum ekonomik anlamda güçlü mali

yapısı olan loncalara gereksinim duyulmasına yol açmıştır. Asker ve hayvanların özellikle yiyecek ihtiyaçlarının karşılanması son derece önemli olduğundan fiyat dalgalanmalarından etkilenmeyecek, büyük sermaye sahibi orducular ancak bu üç büyük Osmanlı şehrinde temin edilmeye çalışılıyordu. Diğer küçük şehirlerin sahip oldukları pazar ve kazanç olanakları bu üç büyük şehirle mukayese dahi edilemezdi.

Ordu Hizmetindeki Loncalarda Yamaklık

Ancak orduculuk görevi ister hizmet isterse nakit akçe ödenerek yerine getirilsin Osmanlı lonca işleyişi ile ilgili bu çalışmayı hazırlarken fark ettiğimiz önemli bir durum bulunmaktadır. Orducu istenen loncalara, orducu istenmeyen ve az çok yakın iş kollarında üretim yapan diğer bazı loncalar yamak olarak yazılmaktadırlar. Yamak olarak orducu çıkaracak loncaya bağlanan bu loncalar yamak yazıldıkları loncaya orducu çıkarılması için para yardımıyla bulunmak durumundaydılar. Örneğin 5 Muharrem 988/21 Şubat 1580'de Bursa'dan ihraç edilecek orducu esnaf arasında bulunan ekmeçilere muavenet eden uncuların, eskiden olduğu gibi bu yılda da yardımda bulunmaları istenmekteydi (BOA MD 39/392: 185). Ancak hangi loncanın kime yamak olarak yazılacağı, ne kadar ödeme yapacağı konusunda mahkemeye yansımış örnekler de bulunmaktadır. Örneğin 2 Cemaziyelahir 1002/23 Şubat 1594'de Bursa kadısının İstanbul'a gönderdiği arzda; Bursa aşçıların sefer için orducu tedarikinde sıkıntı yaşadıklarını, pek çoğunun başka yerlerden gelerek şehirde misafir statüsünde bulduklarını, kendi loncalarının fakir olduğunu o yüzden İstanbul ve Edirne'deki helvacıların aşçılara yamak yazılmaları gibi Bursa'daki kahvecilerinin de kendilerine yamak yazılmasını talep etmişlerdi. Ancak ortada bir sorun vardı. Bursa'daki attarlar loncası, kahvecilerin kendilerine daha yakın bir iş kolu olduğunu öne sürerek bu talebe itiraz etmişti. Üstelik attarların elinde kahvecilerin kendilerine yamak yazıldığını gösteren ve resmi olarak onaylanmış bir belge de vardı. Ancak Bursa kadısının düşüncesi kahvecilerin aşçılara yamak yazılmaları yönündeydi. Çünkü attarlara zaten sabuncu ve macuncular yamak olarak yazılmışlardı. Üstelik aşçıların ekonomik durumları gerçekten kötüydü. Yönetim kadınının bu görüşüne uygun hareket ederek Bursa helvacılarını aşçılara yamak olarak yazmıştı (Bursa Şerhiye Sicilleri B 113: 137).

Yine 12 Zilkade 1003/19 Temmuz 1595'de Bursa'da Abacı esnafı ileri gelenleri mahkemeye gelerek kendilerinin alıp sattıkları kırmızı abayı Bursa çuka arakiyecilerinin de arakiye dikip satmak için aldıklarını, aynı hammadde üzerinde iş yaptıklarından dolayı arakiyecilerin ordu akçesi ödemesi için kendilerine yamak yazılmaları gerektiğini belirtmişlerdi. Arakiyeciler ise ordu akçesini çukacılarla beraber ödediklerini ve ellerinde bu durumu gösterir hüccetleri olduğunu belirterek bu isteğe itiraz etmişlerdi. Kadı da bu belgelere ve ifadelere göre arakiyecilerin çukacılarla birlikte ordu akçesini ödemeye devam etmeleri yönünde bir karar almıştı (Bursa Şerhiye Sicilleri, B 12: 237). İstanbul'da 15 Rebiülahir 1129/29 Mart 1717'de çilingir loncası kethüda ve ileri gelenleri ile mahkemeye gelerek, hurda fûrûşan loncasının kendilerinin yaptıkları kilitleri sattıklarını ileri sürerek kendi loncalarına yamak yazılmalarını talep etmişlerdi. Hurda fûrûşan loncası ise ordu akçesini kılıççılarla birlikte ödediklerini, onlara yamak olduklarını ifade etmişlerdi. Yapılan incelemede hurda fûrûşan loncası ve kılıççıların ordu akçesini beraber ödedikleri ortaya çıkmış, böylece çilingir esnafının talebi kabul görmemişti (İstanbul Bâb Mahkemesi 115/50b2). 12 Rebiülevvel 1151/30 Haziran 1738'de Edirne'deki kırmızı halı boyacıları ordu akçesi için paçacılar yamak olduklarını, paylarına düşen ordu akçesini onlara verdiklerini belirterek, bu yıl kasapların da bu vergi için kendilerinden talepte bulduklarını şikâyet etmişlerdi. Bunu sağlamak için kasaplar, boyacıların üretim için gerekli hammaddelerinden biri olduğu anlaşılan kestikleri sığır ve

koyunların kanlarını vermemeye başlamışlardı. Elindeki kayıtları inceleyen yönetim, 1128/1716 yılındaki sefer-i hümayûnda Edirne'den ihraç olunan orducu esnaf arasında bulunan paçacılar boyacıların yamak olduğunu belirlemiş ve sorunun boyacılar lehine çözümlenmesi yönünde Edirne kadısına emir yollamıştı (BOA Cevdet Belediye 4430).

Sefere Katılan Orducu Esnaf Grupları

Osmanlı seferlerinde orducu olarak usta talep edilen loncalar şu şekilde gruplanabilir:

Beslenme: Kasap, habbâz, bakkal, aşçı, başçı, bozacı, balcı ve yaş yemişçiler.

Giyim, kuşam: Hallâc, hayyât, pembedûz, keçeci, çukacı, bezzâz, kazzâz, çadırcı, çamaşırıcı, çakşırıcı, postalıcı, pabuççu, çizmeci, haffâf, nalçacı, eskiciler.

Sağlık, beden temizliği: Attar, berber, hamamcı, mumcular.

Hayvan donanım ve besini: Nalbant, arabacı, muytâb, sarrâc, semerci ve arpacılar.

Metal eşya: Bakırcı, kalaycı, demirci ve kazancılar.

Bunun dışında ordulardan sadece seferlerde yararlanılmıyordu. İnşaat işlerinde çalıştırılan işçi ve ameleler ile hac yolculuklarında yolcuların ihtiyaçlarının temininde de görev alıyorlardı. 15 Cemaziyelahir 979/4 Kasım 1571'de Biga sancakbeyi Ahmed Bey nezaretinde Kemer mevkiinde inşa edilecek gemilerin inşasında görev alan neccâr, bıçkıcı ve kalafatçılar için Lâpseki kadısından sanatında mahir birer kasap, ekmekçi ve aşçının levazımlarıyla beraber Kemer'e gönderilmesi isteniyordu (BOA MD 61/134: 49). 13 Rebiülevvel 992/25 Mart 1584'de hassa-i hümayûn'a ait kandil bahçelerinde yapılmakta olan binada çalışanlara, Üsküdar'dan yeteri kadar orducu esnaf yazıp kendilerine gereken araç gereçlerle beraber, üretim ve satış yapmaları için gönderilmeleri isteniyordu (BOA MD 52/821: 308).

Sonuç

Osmanlı Devletinin kendi iç dinamiklerinden ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanması amacıyla yararlanan Orducu esnafı uygulamaları, devletin ilk büyük askeri seferlerinin başladığı dönemlerde siyasi yapının iç kaynaklarının yetersiz görüldüğü anlarda, seferlerde o çok ihtiyaç duyulan uzmanlık bilgisinin kentli esnaf tarafından sağlanmasından ibarettir. Bu kurum XVI. yüzyılda Anadolu'nun ticari canlılığa sahip olduğu varsayılan ya da ordunun sefer güzergâhı üzerinde bulunan belli başlı tüm kentlerinden istenirken, rastladığımız belgelerden izlediğimiz kadarıyla, XVII. yüzyılda sadece İstanbul, Edime ve Bursa kentlerinde yoğunlaşmış görünmektedir. Görevin temeli avâriz vergisine dayanmaktadır. Devletin olağanüstü durumlarda toplumun tüm vergi veren katmanlarından istediği bu verginin esnaf gruplarına uyarlanması Ordu akçesi ismi altında gerçekleşmektedir. Hizmet yerine nakit olarak yerine getirilen bu yükümlülük tüm esnafı kapsamaktadır. Orducu istenen hırfet gruplarına orducu olarak görev alması istenmeyen ancak öncelikle yamak yazılarak bu vergilendirme politikasına eklenen diğer hırfet grupları da dolaylı da olsa bu sisteme çekilmektedir. XVI. yüzyılda kentlerden nefer olarak istenen ordular, XVII. yüzyılda hayme adı altındaki toplanan ve değişik sayıdan oluşan ustalar aracılığıyla yerine getirilmektedir. Bu birim bilinen haliyle, hane üyelerinin birbirlerinin mallarına kefil oldukları tipik bir avâriz hanesine benzemektedir. Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden yeniçeri ocağının kaldırılmasına dek uzun bir süre hizmet veren ordular, bu dönem süresince seferlerdeki askerlerin tüm lojistik ihtiyaçlarını karşılamaya çalışan köklü bir kurum işlevi görmüşlerdir. Üstelik devlet tarafından çeşitli inşaat işlerinde çalıştırılmak için görevlendirilen duvarcı taşçı, taş kırıcı, su yolcu, bıçkıcı, doğramacı, dülgere, kalafatçı, marangoz, amele ve ırgatların inşaat sahalarında veya madenlerde

orducular arasından ihtiyaçların karşılanması sağlanmıştır. Barkan, *Süleymaniye Camii ve İmaret-i İnşaatı (1550-1557)* adlı eserin birinci cildinde Kocaeli Sancağı beyine gönderilmiş olan Gurre Rebiyyülahir 957 / 27 Nisan 1557 tarihinde Karamürsel kasabasında 15 yıldan beri emir ile kasap yazılmış olan Hacı Ramazan'ın kasaplık hizmetini terk ederek İznik'e gittiğini, bu yüzden Kavak iskelesindeki taş ocaklarında çalışanlarının et sıkıntısı çektiklerinin haber alındığını, adı geçen kasabın geri getirilerek et buldurup sattırması istenmiştir. Yine Veinstein'in yukarıdaki eserinde; 1565 de İstanbul su kemerleri inşaatında çalışan asker ve işçilerin azık ve gereçlerinin sağlanmasında "*ordu hizmetin edenlere sebab-i ticaret ola*" şeklindeki ifadelerle ordular görevlendirildiği belirtilmektedir. İstanbul dışındaki bazı inşaat ve hafriyat işlerinde de örneğin; kadirga ve gemi inşaatlarında görevli personel arasında ordularda bulunmaktadır. 35 numaralı Mühimme Defterindeki 194 numaralı Cemaziyelevvel 986 / Temmuz 1578 tarihli hükümde Mekke'ye hacı olarak giden hacı adayları arasında bulunan esnaf tarafından oluşturulan orducu gruplarının varlığı da görülmektedir. Buna göre Mekke'de şeytan taşlanan mahalde aşçı, başçı, kasap ve sair taifenin ordu kurup hacılara sıkıntı verdikleri ve yankesicilerinde bu durumda istifade ile halkı zarara uğrattıkları bildirilmiş, söz konusu esnafın o bölgeden kaldırılması ve hacıların rahatlarının sağlanması Mekke Şerif'inden istenmiştir.

Sivil birer kurum olan Osmanlı loncaları devletin bu türden hizmet ve vergi beklentileriyle çalışmamızın en başında sözünü ettiğimiz o askeri hayatın içine çekilmişlerdir. Osmanlı loncalarının köklerini Selçuklu ahî teşkilatından alan ve ahilerde, özellikle Köseadağ yenilgisinden sonra iyice belirginleşen bu askeri fonksiyon, Osmanlı orduculuk sistemi içinde devam etmiştir. Ele alınan konu aslında Osmanlı askeri sistemini ilgilendiriyor gibi görünse de, devletin sefer organizasyonları ile biçim alan bu askeri nitelikteki özelliğinin tüm Osmanlı toplumuna yayılmasının bir örneğini oluşturmaktadır. Orducu olarak görevlendirilen ustalar bütün bir Osmanlı toplumu içerisinde, hem sivil hem de askeri sistem içinde kendilerine yer bulabilen ve bu iki ayrı toplumsal kompartımandaki yaşantıları tanıyabilme fırsatını yakalamış bireylerdir. Her ne kadar yaptıkları iş ve üretim değişse de mekânlar, müşterilerin hepsinin silahlı birliklerden oluşması, beklentiler ve hammadde akışındaki değişikliklerin seferlerde, olağan koşullara göre daha farklı olacağı açıktır.

Summary

Military artisans, was a form of substitution to the Ottoman state apparatus, in the face of its incapability in tackling the emerging military difficulties especially during the earliest military campaigns. Thanks to this application, specialised knowledge that was needed during the campaigns was provided by urban artisans. While this institution, in the XVIth century, relied on the all cities of Anatolia which were considered commercially vivid or located on the campaign routes, in the XVIIth century, concentrated to the cities of İstanbul, Edirne and Bursa as can be understood from the documents. This obligation originates from the tax of *avarız*. Being imposed under extraordinary conditions on the whole segments of the society, this tax was collected from artisans under the name of *ordu akçesi*, i.e. army pay. It was a common obligation among the artisans and was paid in cash rather than as a form of service commitment. Along with the *hirfets* who were enrolled as *orducu*, other *hirfet* groups, who were not directly appointed but being registered as apprentice to *orducus*, were indirectly included in this system. During the XVIth century, *orducu* artisans were demanded under the name of *nefers*, i.e. soldiers, while in the XVIIth century artisan masters were grouped in variously sized *haymes*. This unit was a typical *avarız* household in which the members stood as guarantor to the

goods of every other member. From the earliest periods of the Ottoman Empire till the abolishment of the Janissary corps, *orducus* served as a deep-rooted institution which met all the logistical needs of the army. Besides, needs of the state appointed constructional staff were also met by this *orducu* artisans. In the first volume of his study, *Construction of the Süleymaniye Mosque and İmaret (1550-1557)*, Barkan, mentions a document concerning to a certain butcher, who left his position in the town of Karamürsel and thus caused a shortage of meat among those who work in the quarries around the docks of Kavak. Veinstein also records the appointment of *orducu*, in the providing of the needs of the soldiers and laborers who worked in the construction of the aqueducts of İstanbul in 1565. Some other construction and excavation works outside İstanbul, also include *orducus* among their staff. They could be encountered in a Haj expedition heading to Mecca in 1578. It seems that, they caused some grievance among the pilgrims during their performance of the rites in Aqaba and removed from their positions with the help of the authorities in Mecca.

Being civil institutions, Ottoman guilds, were drawn into the military life because of the service and tax expectations of the state. This military function of the Ottoman guilds, which was inherited from Seljukid *ahi* organization and from their activities after the defeat at Köseadağ, was continued in Ottoman *orducu* system. Although this topic seems to be concerning Ottoman military system, it represents the spreading of the military capacity to the whole Ottoman society. Guild masters, who were appointed as *orducu*, were the individuals who could find positions both in the civil and military system of the Ottoman Empire and who could define their livings in different social compartments. Although their profession and production did not change, place, their clients, expectations and flow of the raw materials during the campaigns would be different, comparing to the ordinary circumstances.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri**

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Cevdet Belediye: 4430.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Maliyeden Müdevver Defterler: (BOA MAD) 3284.
Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defterleri (BOA MD): 14, 35, 39, 44, 52, 58, 59, 61, 73.
Bursa Şer'iyye Sicilleri: A.113, B.12, B.113.
İstanbul Bâb Mahkemesi: 115.

Tezler ve Yayımlanmış Eserler

- AKDAĞ, Mustafa (1995), *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, İstanbul: Cem Yay., 2. bs.
ANDRZEJEWSKI, Stanislaw (1954), *Military Organization and Society*, London.
AKSULU, N. Melek (1998), *Mohaç Esiri Bartholomaeus Georgievic (1505-1566) Ve Türklerle İlgili Yazıları*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
AKTEPE, M. Münir (1954), "Ahmed III Devrinde Şark Seferine İştirâk Edecek Ordu Esnafı Hakkında Vesikalar", *Tarih Dergisi*, C VII, S 10: 17-30.
ATIL, Esin (1999), *Levnî ve Sûrname. Bir Osmanlı Şenliğinin Öyküsü*, İstanbul.
BARKAN, Ö. Lütfi (1972), *Süleymaniye Camii ve İmareti İnşaatı (1550-1557)*, C I, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
EKİN, Ümit (2004), "Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Nakliye Hayvanlarının Bakımı ve Masrafları", *Kebikeç*, S 17: 327-334.
ERTAŞ, M. Yaşar (1997), "XVIII. Yüzyıl Başlarındaki Rumeli'deki Menzillerin Askeri Fonksiyonları", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S 1: 91-98.
ERTAŞ, M. Yaşar (2007), *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716)*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
EMECEN, Feridun M. (2011), *Osmanlı Klasik Çağında Savaş* İstanbul: Timaş Yay., 2. bs.
ERGENÇ, Özer. (1995), *XVI. Yüzyıl'da Ankara ve Konya*, Ankara: Enstitüsü Vakfı Yay.
HALAÇOĞLU, Yusuf (1981), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülahazalar", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S 2: 123-132.
İŞBİLİR, Ömer (1996), *XVII. Başlarında Şark Seferlerinin İaşe, İkmal ve Lojistik Meseleleri* (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
KURAT, Akdes. N. (1951), *Pрут Seferi ve Barışı 1123(1711)*, C 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
MEHMED NEŞRİ (1983), *Neşri Tarihi*, C 1-2, Haz. Mehmet Altay Köymen, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
MURPHEY, Rhoads. (2. (2007), *Osmanlı'da Ordu ve Savaş*, İstanbul: Homer Kitapevi.
TÜRKMEN, M. Nuri. (2003), "XVII. Yüzyıl Sefer Menzillerinin Ekonomik Yönü Ve Esnafın Katkısı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C XXII, S 34: 135-140.
VEİNSTEİN, Gilles (1988), "Du Marche Urbain Au Marche du Camp: L'institution Ottomane des Orducu", *Dans Mélanges Professeur Robert Mantran*, Derleyen Abdeljelil Temimi Zaghouan.
YILMAZER, Ziya (2003), *Topçular Kâtibi Abdülkâdir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, C 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.